

Anmeldelser

Har fællesskolen spillet fallit? Pigernes skole. Red. Adda Hilden og Anne Mette Kruse. Forlaget KLIM- og forfatterne. 1989. 303 sider. Pris ...kr.

»Pigernes skole« er en bog, som man lægger mærke til. Forsidebilledet er et scoop. Et klassebillede af smilende og velernærede realklassepiger fra Elise Smiths skole fra 1923. Fotografen har været placeret bagerst i lokalet, så pigerne sidder halvt omvendte på deres pladser. På bagerste række, nærmest fotografen har de fået selskab af en teenagerpige fra 1980-erne. Til forskel fra de andre har hun lagt sine cowboybuksklædte ben og sine fødder i dagens obligatoriske gummisko nonchalant ovenpå skolebordet. Men smilet og glimtet i øjet er det samme. Billedredaktør Inger Johnson har med sin collage formået at forbinde fortid med nutid på en meget charmerende måde – budskabet: at piger er de samme til enhver tid går klart igennem. Bogens illustrationer er i det hele taget nye og friske og giver den en egen kvalitet.

Pigernes skole beskriver, som det står udtrykt i forordet, deres skolegang til forskellige tider og på forskellige steder i Danmark. Tyngdepunktet ligger i storbyernes kønsadskilte skolevæsen, hvor det er de privat oprettede og drevne pigeskoler, der har udgjort hovedmaterialet til bogens kapitler. De 11 forfattere, der alle er kvinder, er kompetente forskere og undervisere, forankret i pædagogik, uddannelseshistorie eller kvindeforskning. Man forventer derfor en saglig og velfunderet beskrivelse og analyse af pigernes skolegang – og denne opfattelse bliver med få undtagelser bekræftet igennem bogens 18 kapitler.

Den historiske dimension slår stærkt igennem i de fleste af kapitlerne, og på denne baggrund tages i bogens sidste del, dagens problematik op omkring skolens skjulte undervisningssocialisering af piger til traditionelle kvinderoller på den ene side og skolens marginalisering af specifikt kvindelige værdier på den anden side. Efter gennemlæsning af bogens mange kapitler kan man se Anne Mette Kruses afsluttende kapitel: »Hvorfor pigeklasser? Debatten idag«, som bogens samlende spørgsmål: *Har fællesskolen spillet fallit?* Det er således en spændende problemstilling, som bogen tager op: hvorfor blev undervisning af piger i sin tid udskilt fra offentlige og private drengeskoler – hvilken begrundelse gav pigeskolens egne pædagoger for dens særlige værdier – og hvordan har fællesskolens udvikling påvirket pigernes kundskabsmæs-

sige undervisning og samfundsmæssige socialisering og identitetsopfattelse?

I forordet oplyses, at det faglige grundlag for bogen blev skabt ved Kvindemuseets udstilling om skolepiger i fortid og fremtid: »Flittig, flink eller lidt for fræk?« Det forklarer bogens lidt ujævne præg. De interviews, der gengives har således været optaget til og gengivet i udstillingen. Placeret som en del af bogen gør særlig det første interview læseren usikker på hensigten med dem. Mange af spørgsmålene forekommer ledende. Her mangler man som læser en redaktionel kommentar, der kunne sætte de interviewede og deres oplevelser af deres skolesituation i relief til bogens tema.

I det følgende vil ca. halvdelen af de 18 artikler blive omtalt. Bogen lægger ud med tre vægtige og velskrevne artikler: Adda Hildens: Københavnske skolepiger i 1800-tallets midte; Birgitte Possing: Renhed, disciplin og stræbsomhed – om Natalie Zahles pigeskole og Anne-Mette Kruses: Pigeskole eller fællesskole? Debatten omkring århundredskiftet. I disse kapitler formuleres de synspunkter, som går som en rød tråd igennem resten af bogen – hvadenten forfatterne har været sig det bevidst eller ej.

»Den traditionelle uddannelseshistorie, såvel pædagogikkens som uddannelsesinstitutionernes, beskriver mænds teorier og mænds værk«, skriver A. H. i sin artikel. Det er så sandt som det er sagt! I artiklen fremholdes, at omfanget af kvinders tidlige undervisningsarbejde er relativt ukendt i skolehistorien, og at piger som regel optræder »som afvigelser fra normen«. Idealet for pigeopdragelse var den rene kvinde, og »kun gennem fortsat uvidenhed om livets smudsige realiteter kunne kvindesjælen forblive ren«. Blandt andet dette synspunkt bliver bekræftet i andre af bogens kapitler, der går tæt på enkelte pigeskoler og pigeskolepædagoger.

Pigernes uddannelsesmuligheder blev imidlertid ikke af 1800-tallets kvindelige pædagoger begrænset til en kønsspecifik problemstilling. Gennem pædagogen og debattøren Athalie Schwartz ser vi problemet koblet sammen med samfundets socialpolitiske udvikling. Hendes opfattelse af, at lighedstanken var forsvundet fra de frie vestlige samfund i takt med frihedstankens udbredelse, og hendes krav om statens ansvar for de svage sociale grupper, heriblandt kvinderne i mellemklassen og »af ringere stand«, er tankevækkende.

Natalie Zahles kvindesyn og pigeskolepædagogik er genstand for Birgitte Possings kyndige ana-

lyse. Forf. har en sprudlende fortælleglæde, og den indgående viden om emnet er somme tider ved at boble over og sprænge artiklens rammer. I artiklen tager B. P. fat på den feministiske myte om Natalie Zahles konservative kvindesyn og viser os et langt mere nuanceret billede, der bl.a. tager hensyn til det spænd af år, som N. Z. fungerede i og udviklede sig indenfor. »Hjertets renhed og viljens styrke« var hendes livsmotto. I sin gerning identificerede hun sig lige så stærkt med faderens stræbende mandlighed som med moderens inderlige kvindelighed – en tvkønnet identifikation, som B. P. kalder det, idet hun finder at dette begreb giver et sæt nøgler til en mental- og livshistorisk forklaring på N. Zahles store magt og gennemslagskraft. Den sociale forklaring finder BP i, at N. Zahles uddannelsesplaner kunne bruges af netop den gruppe kvinder, som Athalie Schwartz kæmpede for. De krav, hun stillede om selvstændighed, kundskabs-tørst, stræbsomhed og initiativrigdom, forbeholdt N. Zahle sine egne. Hendes pædagogiske arbejde havde to fronter – en offentlig, hvor budskabet var den sande kvindelighed, og en intern. Her stillede hun strenge krav til sine kollegaer og elever om bl.a. disciplin i alle livsforhold, for, som BP skriver, at kunne skabe grundlag for, at kvinderne kunne udvikle deres personlighed og blive stærke, »hele mennesker«.

I Anne Mette Kruses artikel møder vi debatten om pigeskoler contra fællesskoler fra århundredets første årti og følger både pigeskoleinitiativer og de holdninger, der førte til private fællesskoler. Den naturvidenskabeligt begrundede konstatering af, at piger var specielt svagelige, kom til at præge debatten. Hanna Adler, der havde taget magistergraden i fysik i 1892 er en af artiklens hovedpersoner. Hanna Adler troede ikke et øjeblik på, at skoleuddannelse ville overbelaste piger, og efter at have studeret amerikanske fællesskoler besluttede hun at oprette en fællesskole med undervisning helt op til studentereksamen. På samme linje som Hanna Adler stod rektor Georg Bruun fra Kolding Latin- og realskole. Artiklen er perspektivrig, idet den tager spørgsmålet op om, hvilke krav pigernes tilstedeværelse måtte stille til en fællesskoles organisation og indhold. For en »outside-læser« skæmmes artiklen dog en smule af, at udtrykket *køn* efterhånden bliver brugt i så mange – og forskellige sammensætninger (ikke bare de to køn, kønnene, kvinde-køn men også kønsadskilt, kønsneutrale aktiviteter ja sågar en enkønnet skole) at det kan virke blokerende. Det er dog piger og drenge, det handler om.

Bogens anden del handler om pigeskoleundervisning i Århus. Gerda Bonderups artikel om Århuspigernes skolegang i første halvdel af det 19. århundrede bygger på den interessante kendsgerning, at undervisningen i de offentlige skoler ikke var adskilt i den første halvdel af 1800-tallet. Hvor-når blev undervisningen adskilt i Århus? Den er

det i Hanne Rimmens Nielsens artikel, der omhandler vort århundrede. Gerda Bonderups fremdragelse af de lokale skolereglementer giver ny indsigt i, hvordan skolen måtte agere for ikke at gå sædeligheden for nær. Artikelens indledning om skoleforhold i 1700-tallet virker dog påklistret og giver ikke den tilstræbte afklaring af linjer og perspektiver. Det er i øvrigt besynderligt, at forf. ikke ofrer en eneste linje på at reflektere over den fremdragne og meget markante historie om, hvordan Århus magistrat i 1720-erne med magt gennemtrufede en offentlig undervisning af natmandens 4 børn – da lærerne havde nægtet at have med den socialt deklasserede familie at gøre – ikke mindst fordi natmandens 4 børn alle var – piger!!

I artiklen: Kvindelighed og kundskaber, af Hanne Rimmens Nielsen møder vi pigeskolen, som en del af det kommunale skolesystem. Skolen er den højt respekterede Christiansgades skole i Århus, der fungerede som pigeskole helt frem til 1957. I artiklen fremlægger HRN resultatet af sin søgen efter »modebilleder« til de traditionelle kvindebilleder, hvor idealet var husmoderen. Hun fandt et sådant modbillede i Christiansgades skole, fordi pigerne her tidligt blev socialiseret til en rolle som moderne, selverhvervende kvinde.

I bogens tredje fagdidaktiske del analyserer Minna Kragelund i artiklen: »Opdragende håndarbejde. Om at strikke sig til en selvforståelse«, de principper for opdragelse, der lå gemt i fagets så kaldte Schallensfeldske arbejds metode. Konklusionen står skarpt: faget har været med til at gøre pigens egnet til først og fremmest at tilgodese andres behov og således blive den opofrende og kærlige moder. Og ikke nok med det – Vi har her at gøre med normer, som ifølge MK har præget skolens undervisning helt frem til 1960-erne og 1970-erne.

Lisbeth Haastrup ser kritisk på hjemkundskabsfagets udvikling igennem 100 år i artiklen: »Hvilken vej skal karkluden vrides?« Som etnolog tager hun udgangspunkt i skolens sociale og kulturelle virkelighed og konstaterer, at fagets lærere igennem de sidste 100 år har repræsenteret en anden livsform end de piger, der blev undervist. Kolde måltider var udbredt i arbejderklassen, men i hjemkundskab lærte pigerne at tilberede ressourcekrævende varme måltider, der også krævede at familien spiste sammen, altså en socialisering til borgerlige normer. Faget blev præget af mandlig, naturvidenskabelig, økonomisk og teknisk tænkning. LH slår til lyd for at faget ikke kun skal dreje sig om mad, men også om den kultur, som maden er en del af, bl.a. de måder at arbejde på, at drage omsorg for hinanden og være sammen på, som udvikles i husholdningen. Derved kan faget være med til at bringe skolen nye undervisningsformer og mål. Artiklen vender sig således, som den foregående, direkte til dagens undervisere.

Den vedkommende, debatterende linje føres vi-

dere af Ellen Nørgaard, der tager fat på skolens holdning til pigers sanselighed ud fra spørgsmål om den disciplinerende skolehygiejniske linje, som udviklede sig i 1800-tallets anden halvdel – med dens onaniangst (skoleborde med mulighed for overvågning), moraliserende aflusningshysteri og den berøringsangst, som blev funderet i det så kaldte berøringscirkulære fra 1929. Artiklen skal opfattes som en skitse, skriver EN, en skitse, som munder ud i tanker om muligheder for en »krops-erfarengens bevægelseskultur med folkeligt-oprørske potentialer«. Emnet »Sanselighed, krop og skole« er af en sådan kvalitet, at det med fordel kunne udbygges ved et kik endnu længere tilbage end 1800-tallets slutning. Normer om sanselighed og krop var et brændende spørgsmål også i slutningen af 1700-tallet. Sanselighed var da ikke begrænset til sensuel sanselighed, men var et bredere begreb, hvor man f.eks. skelnede mellem den sanselige og den fornuftige natur i mennesket.

I bogens afsluttende artikler tager Kirsten Reisby pigernes aktuelle skolesituation op. Ud fra sin klasserumsforskning lægger hun foruroligende oplysninger frem om, at piger opfatter sig som mindre værdifulde i skolesituationen end drenge, at lærere er tilbøjelige til at lade drenge udfolde sig langt mere i mundtlige diskussioner end piger, og at der foregår en pige- til pige kommunikation i klassen, så længe pigerne ikke bliver direkte konfronteret med lærerens henvendelser. Igennem bl.a. denne og Anne Mette Kruses artikel ledes læseren ind på at formulere spørgsmål, om skolen idag imødekommer pigers naturlige krav på en opdragelse, der tilgodeser det specifikt kvindelige, og om pigeundervisningen er blevet indlemmet i fællesskolen i for høj grad på drengenes og de mandlige idealers præmisser.

I sjældnen grad bliver man i denne bog konfronteret med aktuelle problemer (hvordan skolen sikrer børn en personlig dannelse til »hele mennesker«) – oftest ud fra en solid historisk dokumentation og argumentation, ligesom man i bogen møder tankevækkende ideer om undervisningens fornyelse.

Ingrid Markussen

L. E. Fauverholdt Jensen: Mark sølv – mark penninge – mark korn. Mønt, mål og vægt i Danmark 1000–1340. Odense University Studies in History and Social Sciences, 124. Odense 1990. 120 sider. Kr. 170,00.

Noget bedre egnet til at forsure tilværelsen for en entusiastisk historiker end fjerne tiders komplicerede systemer for udregning af mønt, mål og vægt kan man næppe forestille sig. Det kræver god rutine at håndtere almindelige regnskaber fra 15-, 16- og 1700-årene; de indbyrdes værdiforhold er ofte svært gennemskuelige, og lettere bliver det ikke, hvis fremmede landes møntfod er indblandet.

Middelalderlige forhold er et kapitel for sig. Enten ligger de i mørke – og er for så vidt kun et problem for specialister, – eller også giver de overleverede kildesteder fra høj- og senmiddelalder i forening med det arkæologiske møntmateriale anledning til antagelser om visse geografiske forskelle mellem Vest- og Østdanmark, hvis de da ikke ligefrem bærer klare vidnesbyrd om stadig hyppigere forandringer i de relative værdiforhold.

Den foreliggende bog er ikke nogen nem lille introduktion i emnet. Det er en kyndig forsker med solide matematiske og tekniske kundskaber, der fremlægger resultaterne af mange års kildestudier. Forfatteren har tidligere publiceret et par bemærkelsesværdige metrologiske studier: *Danske kornmål i 1600-tallet* (Odense University Studies in History and Social Sciences, 97), der i 1986 indbragte ham den filosofiske doktorgrad, og *Mål, vægt og landskuld i Norge fra 1270 til 1683*, udgivet i Oslo 1989 (Norsk lokalhistorisk Institutt).

Det danske møntvæsen fik sin blivende struktur kort efter år 1000. Bogens undertitel lover strengt taget for meget, idet undersøgelserne i alt væsentligt gælder de godt hundrede år, der ligger mellem forhandlingerne om Valdemar II.s løsesum i 1224 og Danmarks økonomiske sammenbrud i 1330'erne. Der er en vigtig pointe i at fastholde, at regnesystemernes rødder går tilbage til 1000-tallets første årtier, men relevante skriftlige kilder er yderst få før ca. 1200.

Mark sølv dannede som vægtenhed grundlag for regneenheden Mark penninge og dermed for den fysiske udmøntning i penninge, der var den eneste møntværdi, der blev udstedt i Danmark i den aktuelle periode. Værdiændringerne afspejles i den vekslende sølvværdi af Mark penninge (dvs. det skiftende antal mønter, der skulle til for at opnå værdien én mark penninge) og af Mark korn.

Forfatteren citerer mange velvalgte kildesteder (latin og dansk) og regner oplysningerne efter. Læseren er godt hjulpen af bogens klare typografi, hvor værdiangivelser, udregninger og citater træder frem i halvfed skrift og kursiv og overalt har god luft omkring sig.

Det er som nævnt ikke nogen begynderbog, men det er hævet over enhver tvivl, at den »almindelige« middelalderhistoriker vil have både nytte og udbytte af den, – et helt kapitel kan eksempelvis læses som givtige randnoter til Kong Valdemars Jordebog. Føler man sig uden tilstrækkelige forudsætninger, kan det anbefales først at løbe et par instruktive artikler i *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder* igennem: »Mark penningar« og »Myntförsämring« (begge skrevet af Nils Ludvig Rasmusson), som – alene for deres klarheds skyld – burde have været anført i bogens litteraturfortegnelse.

Som håndbog er den mindre egnet, idet der savnes enhver form for register; det er en bog, der skal læses, ikke skimmes, og den fremtidige brugsværdi kan man så passende sørge for ved selv at

notere stikord og krydshenvisninger undervejs. Arbejdet vil lønne sig, er jeg sikker på.

Et nyttigt kompendium af numismatiske kildesteder i *Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve* blev oprindeligt offentliggjort i Nordisk Numismatisk Årsskrift, årgangene 1955, 1960, 1961 og 1982. Der kan i denne sammenhæng være grund til at gøre opmærksom på, at det nu foreligger som en selvstændig bog: *De skriftlige kilder til Danmarks middelalderlige møntvæsen. Et udvalg 1085-1500*, Kbh. 1989 (udgivet af Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad og Den kgl. Mønt- og Medallesamling, Nationalmuseet). *Gert Posselt*

Carl-Axel Nilsson og Hans Kryger Larsen: *Forbrug og produktion af industrivarer*. Dansk Industris Historie efter 1870. Bind 2. Odense Universitetsforlag 1989. 295 s. Tabeller, diagrammer og ill. kr. 268. – ISBN 87 7492 718 3.

Denne bog er andet bind af det værk, der udgives af projektet »Dansk Industris Historie efter 1870«, som Carlsbergfondet og Statens humanistiske Forskningsråd tog initiativ til i 1984. Første bind, »Industriens vækst og vilkår 1870-1973« af Hans Chr. Johansen udkom i 1988 og blev anmeldt i hefte 1, 1990, s. 40.

Mens første bind beskriver dansk industris generelle udvikling, behandler andet bind forholdene indenfor en række udvalgte vareområder, idet målet er gennem en analyse på et kvantitativt grundlag at give en oversigt over dansk industris historie. Der indledes med en gennemgang af formål, metoder og kilder, hvorefter de følgende otte kapitler beskriver forbrug og produktion af alkohol og tobak, fodtøj, cykler, hjemmeelektronik (radio, tv, lydanlæg, video), husholdningsmaskiner, cement, maskiner til landbruget og arbejdsmaskiner til industrien. Herefter følger en sammenfatning med engelsk résumé, kildehenvisninger, en række appendices med nærmere forklaring af beregningsmetoder og udvælgelseskriterier samt person-, sag- og firmaregister.

Bogen hviler ikke alene på et kolossalt forarbejde, men har også undervejs krævet ændringer af den valgte fremgangsmåde og overvejelser af metodisk art. Allerede den indledende redegørelse for valg af metoder og afgrænsninger afslører, hvilke vanskeligheder, der tårner sig op for undersøgelser, der som denne skal dække forholdene indenfor dansk industri gennem en længere periode. For det første er der publiceret meget lidt om emnet, udover Svend Aage Hansens »Økonomisk vækst i Danmark« så godt som intet. Dette vigtige værk mange tabeller og Danmarks Statistiks publikationer er hovedkilderne, men herudover er brugt materiale i Rigsarkivet og fra en række firmaarkiver samt monografier over enkelte varegrupper og virksomheder. Dernæst viste det sig af metodiske

og kildemæssige grunde ikke muligt på grundlag af statistiske oplysninger at fremskaffe materiale for så stort et antal varegrupper, som man oprindeligt havde planlagt, og endelig var det vanskeligt selv ved en stor arbejdsindsats at opbygge repræsentative mængdeserier af en række forbrugsvarer. Det er derfor ikke mærkværdigt, at kun få tidligere har vovet sig ud i arbejder af dette omfang. Kun projekter med et solidt økonomisk og arbejdskraftmæssigt grundlag kan løse den slags opgaver.

Selv om man som nævnt måtte nøjes med at undersøge færre varegrupper og for disse arbejde med kortere perioder, stod man alligevel over for en række problemer. Det gjaldt bl.a. om at afgrænse varer, der er homogene, d.v.s. uændrede gennem længere perioder, eller at finde frem til en måde at udligne ændringerne på. En radio i 1930 er ikke helt det samme som en radio i 1980, og indenfor tekstilvarerne er der siden 1870 sket en eksplosionsagtig detaljering, der indebærer, at oplysninger om f.eks. færdige beklædningsgenstande må samles sammen fra over 300 positioner i statistikken.

Da det statistiske materiale for de forskellige varer er uensartet bl.a. på grund af ændringer i beregningsmåden og flere af varegrupperne først opstår langt senere end de andre, er bogen ikke som første bind opdelt i perioder. Man har været nødt til at give varegrupperne deres eget begyndelsesår, mens de alle slutter omkring 1985. De ovenfor nævnte varer indenfor privatforbruget er udvalgt efter praktiske og systematiske overvejelser, mens de tre sidste er valgt som repræsentative for kapitaldannelsesektoren.

De enkelte kapitler er søgt opbygget nogenlunde ensartet. Først omtales den teknologiske udvikling, derefter følger analyser af forbrugsudviklingen og forholdet mellem hjemmemarked og udenlandsk industri, og til sidst gives en oversigt over det enkelte vareområdes produktions- og virksomhedsstruktur. Hvert kapitel indeholder en overvældende stofmængde. Der står vigtige ting på hver linie.

Det afgørende grundlag for undersøgelsen er en omregning af de varierende priser til faste priser, så det bliver muligt at sammenligne udviklingen i de forskellige sektorer over længere perioder. Allerede her støder forfatterne på store problemer. Kildematerialet er så uensartet, at der hele tiden må tages stilling til oplysningernes troværdighed og foretages skøn, der kan føre frem til det altafgørende indeks. Det er ikke muligt her at opregne alle de problemer, en sådan opgave rejser, kun enkelte af de vigtigste skal nævnes. På grund af mangler i den officielle statistik har man måttet konstruere eller rekonstruere manglende tal, definitionerne af de enkelte varer skifter gennem tiden, varenes repræsentativitet ændres, bl.a. ved at nye varer kommer til, hvorved de ældre varers andel af forbruget falder relativt, der kan påvises fejl i den officielle statistik, og en større detaljering af sta-

tistikken vanskeliggør beregningerne, fordi varerne opdeles anderledes end tidligere. Hertil kommer at det på grund af 50-års reglen for arkivtilgængelighed ikke har været muligt at få adgang til oplysninger efter 1938, så man fra det tidspunkt har været nødt til at bygge på Green og Kompas. Herudover har forfatterne måttet foretage mange skønmæssige afgørelser ud fra deres kendskab til den almene udvikling. Det er en omstændelig sag for dem at redegøre udtømmende for alle disse detaljer, og selv om forfatterne har bestræbt sig på at give oplysninger om deres overvejelser og ræsonnementer, er meget alligevel ikke kommet med. Den kompakte tekst stiller store krav til læseren og forudsætter mange ting bekendt.

De mange kurver og diagrammer er resultat af en stor arbejdsindsats, men de omfattende kommentarer viser, at de må bruges med stor forsigtighed, og at det billede de giver er en tilnærmelse til den faktiske udvikling. I mange tilfælde er forfatterne da også selv forbeholdne overfor beregningerne, og de betragter dem som afprøvnin-ger af metoden. De er skeptiske overfor flere af delresultaterne og påpeger, at en simplificeret be- regning til sammenligning med deres måske ville give afvigende resultater. En sådan kontrolbe- regning ville imidlertid gå ud over bogens og op- gavens rammer. Det er imidlertid meget vigtigt, at dette store materiale er blevet indsamlet og af- prøvet. Det kan fremover danne udgangspunkt for uddybende undersøgelser, idet forfatterne ved hen- vendelse stiller det til rådighed for interesserede.

Bogen er trods det tunge stof velskrevet, og man har fremskaffet gode illustrationer til de enkelte afsnit. Der er et stort antal gamle fotografier af værksteder og arbejdssituationer, men det ville have været godt også at se nogle flere af pro- dukterne, et par tidlige træsko, en Hamletcykel eller en flaske brændevin og nogle gode cigarer! Selv om bogen er skrevet for studerende og univer- sitetsfolk med kendskab til terminologien, ville et register eller en samlet oversigt over begreber og fagudtryk ikke have været af vejen.

Poul Strømstad

Karl-Erik Frandsen: Tårnby landsby – historie og bygningsregistrant. Eget forlag, 1989. A4-for- mat, 116 s., ill., kr. 150. (Hæfte). Fås ved henvendelse til Miljøforeningen for Tårnby Landsbyen, Bredskiftevej 9A, 2770 Kastrup.

Tårnby på Amager er en af de mange gamle lands- byer i hovedstadens periferi, som er løbet over ende af storbyens vækst. På de tidligere marker ligger i dag udbredte boligområder, vandtårnet – og motorvejen til lufthavnen m.m. Med bogen i hånden ruller århundreders historie sig imidlertid op for det indre blik. Englandsvej bliver til den gamle landsbygade med ladegården, kirken, præ-

stegården og de 13 bøndergårde liggende langs vestsiden – ud mod fælleden – og tofter og marker på den gode jord på østsiden, hvor fattighuset var den eneste bebyggelse. I vest, bag kirken og til dels gårdene, lå også småhuskvarteret. Dette var situa- tionen omkring år 1800, da jordernes udskiftning og et par alvorlige bybrande satte skred i om- væltningerne, som er fortsat til dato. Det er med henblik på at bevare resterne af det gamle lands- bymiljø, at bogen er udgivet – med forord af for- manden for den lokale miljøforening, der blev dan- net i 1983.

Som titlen antyder består bogen af to dele. Et historisk afsnit, udarbejdet af docent, dr. phil. Karl-Erik Frandsen, og en bygningsregistrant. Til sidstnævnte har Karl-Erik Frandsen også bidraget med det historiske stof, mens Anne Charlotte Jo- hannsen, arkitekt MAA, har stået for bygningsbe- skrivelserne. I tegneren Erik Strøms streg gengives en række miljøer og enkeltbygninger, herunder for- sidens prospekt af Smedekærvej, set op mod den gamle landsbykirkes kamtakkede tårn og ind- gangsportalen til kirkegården.

Lad det straks være sagt, at med den tungt- vejende historiske introduktion skiller bogen om Tårnby sig ud fra de gængse registranter. Normalt er der ikke økonomi eller ressourcer til at lægge så mange kræfter her. Forklaringen ligger da også i Karl-Erik Frandsens mangeårige arbejde med em- net. Allerede i 1975 udgav forfatteren »Tårnby. Træk af Bebyggelsens historie« (Kastrup Central Forlag). Undersøgelserne herfra er i vid udstræk- ning »genbrugt« i nærværende sammenhæng, men suppleret med nyt stof. Senere indgik Tårnby blandt eksemplerne i Karl-Erik Frandsens disputa- tats »Vang og tægt. Studier over dyrknings-systemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682–83« (Bygd, 1983). Både her og i forfatterens afsnit om perioden 1536 – ca. 1720 i jubilæum- sværket »Det danske landbrugs historie« fra 1988 (Landbohøistorselskab og forfatterne, red. Claus Bjørn m.fl.) er Tårnby-stoffet benyttet i en bredere sammenhæng.

Det historiske afsnit er med andre ord af høj faglig karat, og henvender sig ikke mindst til kolle- ger, der interesserer sig for agrarhistorie. Således klarlægges ejendomsforholdene helt tilbage til middelalderen, beskatningsprincipper, dyrknings- systemer, udskiftningen og udflytningen. Også de sociale forhold tages op i flere sammenhænge. I tilknytning til de forskellige afsnit gengives histori- ske kort – undertiden lidt for gnidrede – samt en række instruktive rekonstruktionstegninger og dia- grammer. »Historien« er delt op i relativt korte afsnit, og ind imellem kommer mere krydrede ka- pitler som »Mordet i smedjen«, »En familie på udskiftningstiden« og beretninger om brandene i henholdsvis 1796, 1808 og 1858. En populær frem- stilling er der dog ingenlunde tale om, selv om bogen er velskrevet.

Registrantdelen optager ca. 2/3 af bogen og om-

fatter knapt 30 ejendomme. Langt størsteparten af disse ældre ejendomme er tidligere håndværker- eller husmandshuse, mens der kun er ganske få gårdanlæg tilbage. For hver enkelt ejendom indledes med en udførlig, systematisk beskrivelse af den eksisterende bebyggelse, ledsaget af et foto og en situationsplan. Dernæst følger ejendommens historie »med særlig vægt på de ældste vidnesbyrd om ejerforhold og bygningsforhold«. En stor del af ejendomshistorien vedrører således ikke specielt de stående bygninger.

Endvidere har forfatteren valgt for hver ejendom at gengive udskrifter af relevant kildemateriale: 1) Folketællinger (1787, 1801, 1834, 1855 og 1890). 2) Matrikulære forhold i henhold til 1844-matriklen – i.e. oplysninger om ejendommens størrelse og eventuelle udstykninger. I praksis identisk med situationen fra 1811 til ca. 1900. 3) Tinglyste ejerskifter fra ca. 1800 til i dag. 4) Udskrifter fra brandtaksationer for perioden ca. 1800–1869. Der er selvsagt tale om en sand guldgrube af oplysninger for slægtsforskere og lokalhistorikere, der dog ville have været endnu bedre hjulpet, hvis der også havde foreligget et personregister.

»Dokumentationsafsnitene« kildeudskrifter er i øvrigt indtastet på cdb i overensstemmelse med databaseprogrammet LANDBASE, der er udviklet af mag. art. Gunner Lind med Tårnby-projektet som forsøgsemne. Forfatteren inviterer interesserede til at uddrage yderligere oplysninger af dette materiale, der bl.a. er tilgængeligt på Lokalhistorisk Samling. Om der her foreligger et personregister, fremgår ikke.

I betragtning af det bevaringspolitiske sigte og det høje ambitionsniveau, der generelt kendetegner bogen, havde det været naturligt, om bygnings- eller arkitekturhistorien var mere fyldestgørende behandlet. Både den fredede degnegård, Hallinggården, Englandsvej 326, fra ca. 1787, og de mange bygninger, der stammer fra tiden umiddelbart efter branden i 1858, kunne have fortjent en behandling i et afsnit om den lokale byggeskik. Formentlig havde man også herved undgået den misvisende beskrivelse af konstruktionen på bindingsværkslængen i »en af Tårnbys bedst bevarede gårde« – Tinggården, Vestre Bygade 20–22. Her er overset rester af både glammede bjælkelag, udvendige sidebånd og lerklining. Konstruktionstræk, der var udbredte på en, og bl.a. er karakteriseret i »Historiske huse i Dragør« (Nationalmuseet, 1979, s. 35ff).

Man savner også en forklaring på, at der ikke er inddraget brandforsikringsmateriale fra tiden efter 1869. I 1872 blev brandforsikringen privatiseret, og højst sandsynligt kan der findes yderligere oplysninger i de nye brandforsikringssselskabers arkiver i Erhvervsarkivet i Århus.

Som helhed er der tale om et meget vægtigt materiale, »skruet sammen« på en atypisk måde og rettet mod flere målgrupper. Lidt flere konklusioner angående bebyggelsesmiljøet ville have

gjort registrantdelen lettere at bruge for bl.a. den tekniske forvaltning, der forestår lokalplanarbejdet og sidder inde med kompetancen i byggesager. Det havde ligeledes fremmet overblikket, om de fine, små situationsskitser også var blevet kombineret til et samlet kort over bevaringsrådets veje, bebyggelse og beplantning. I farten kan det endelig indskydes, at en indholdsfortegnelse heller ikke havde været af vejen. På sidste side findes dog et husregister til registrantdelen.

Det skal sluttelig pointeres, at hovedvægten i den historiske analyse er lagt på udviklingen frem til ca. 1900. Den gradvise forvandling fra landsby til forstad er med andre ord ladet ude af betragtning i denne sammenhæng – men behandles oversigtligt i det afsluttende kapitel i forfatterens Tårnby-bog fra 1975. Registranten er således fortrinsvis »en knage«, hvorpå man kan hægte forståelsen af det gamle Tårnbys egenart og identitet.

I hvor høj grad bogen får aktuel betydning for bevaringsarbejdet, er dog et åbent spørgsmål. I horisonten trækker skyerne sammen om resterne af det gamle Tårnby i forbindelse med anlæggelsen af det overordnede trafiknet til den nye Øresundforbindelse. Dette er miljøforeningen og forfatteren ganske klar over, og bogen må på denne baggrund også betragtes som et kampskrift.

Hanne Christensen

Kommunal opgaveløsning 1842–1970. Redigeret af Jan Kanstrup og Steen Ousager. Odense Universitetsforlag 1990. 262 s., kr. 248 + eksp.

Forskes der for lidt i den kommunale historie? er et af de mange spørgsmål, der stilles i den her omtalte bog. Svaret gives allerede i indledningen af arkivar ved det sjællandske landsarkiv, Jan Kanstrup, og er bekræftende, for så vidt begrebet kommunal historie skal forstås som »systematiske og generaliserende fremstillinger af kommuner og kommuners virksomhed« altså af det lokale selvstyres udvikling og funktion. Og det er dette synspunkt, der er bogens indfaldsvinkel, ikke den enkelte kommunes, det være sig købstadskommune eller sognekommunes historie. Dette var mere tilfældet med det seminar, der blev afholdt på landsarkivet i Odense i 1983 og som resulterede i bd. 21 i den desværre nu stoppede »Arkivserien«: »Brug sognekommunearkiverne«, hvor forskerne blev opfordret til og vejledt i benyttelsen af de sognekommunale arkivalier til lokalhistoriske studier.

Også for den her foreliggende bog er baggrunden et seminar, nemlig det, der på Arkivforeningens foranledning blev afholdt i Løgumkloster den 1.–3. maj 1989 for i anledning af den forestående 150-årsdag for anordningen af 13. aug. 1841 om landkommunalvæsenet at gøre status over udviklingen af det lokale selvstyres udvikling i Danmark

samt give impulser til fortsatte undersøgelser af emnekredsen. Foruden en række af bidragene ved dette seminar i bearbejdet form indeholder bogen enkelte nyttelige artikler med tilknytning til emnet. Bidragsyderne er dels folk fra arkiververdenen, såvel de statslige arkiver som de lokalhistoriske, dels forskere fra universiteterne og kommunernes eget forskningsinstitut. Desuden medvirker købstadsforeningens tidligere direktør, Oluf Ingvardsen, med en retrospektiv artikel om kommunal opgaveløsning op mod kommunalreformen 1970, altså et bidrag fra en af de væsentlige aktører.

Denne sammensætning af forfatterpanelet gør, at man kommer godt rundt om emnerne med forskellige indfaldsveje, og selv om der ikke er tilstræbt nogen fuldstændig dækning af problematikken, føler man ikke savnet af særlige områder. Det skulle da være, at den amtskommunale sektor kun direkte er behandlet af et enkelt indlæg, nemlig Birgit Løgstrups. »Den amtskommunale opgaveløsning«, der til gengæld er meget instruktivt. Denne mangel er måske symptomatisk, idet de store amtsrådsarkiver hører til det allermost ubenyttede materiale i landsarkiverne, og beskrivelser af amtsrådenes virksomhed kendes bortset fra Vagn Harsbergs »De sonderjyske amtsråd indtil 1970« bogstavelig talt ikke. I parentes bemærket synes denne at mangle i den omfattende, men noget uoverskuelige litteraturliste, der er udarbejdet af bogens anden redaktør, arkivar Steen Ousager.

Nu skal jeg ikke ride min sonderjyske kæphest, men i indledningen gøres opmærksom på, at forholdene i København og Frederiksberg stort set er forbigået. Der kunne med mindst lige så god ret være gjort opmærksom på de sonderjyske forhold, hvor ikke mindst indførelsen af de danske kommunalordninger efter 1920 udgør et spændende studieobjekt, for ikke at tale om tilløbene til en kommunalordning før 1864.

Bogens 20 afhandlinger er opdelt i 5 afsnit af ulige størrelse, nemlig: Mod kommunalreformen (2 afhdl.), Ved kommunernes grundlæggelse (2 afhdl.) Politik og apparat (4 afhdl.), Kommunal opgaveløsning (9 afhdl.) og Komparativt (3 afhdl. om hhv. svenske, norske og grønlandske forhold).

Hovedvægten ligger således, som også bogens titel angiver, på en analyse af en række af de væsentligste kommunale opgavers løsning i den ophandlede periode, nemlig fattigvæsen, socialforsorg, sygehusvæsen, skolevæsen og tilsynet med næringsvæsenet. Hertil kommer i dette afsnit afhandlinger om kommunale budget- og regnskabsforhold, som det er nødvendigt at kende noget til, hvis man vil arbejde med disse kilder, om byplanlægning og om kommunerne og infrastrukturen. Foruden de ovenfor omtalte afhandlinger kan fra de andre afsnit nævnes den historiske artikel om fastlæggelsen af landkommunernes opgaver 1842-1867 samt den meget nutidige om kommunalreformen og den samfundsøkonomiske baggrund. Såvel for den historisk orienterede som for den nutids-

orienterede læser vil der være afhandlinger af interesse, og man kan derfor kun håbe, at bogen vil komme til at virke som en inspirationskilde og igangsætter af nye undersøgelser inden for den kommunale opgaveløsning. Jubilæet i 1991 vil sikkert gøre det let at få dem publiceret, men til gengæld må det være på høje tid at gå igang, hvis man skal have noget færdigt inden for jubilæumsåret.

Hans H. Worsøe

Tage Heunecke og Jens Møllerup: *Lærerstand på Langeland. Bidrag til Langelands lærer- og skolehistorie*. 389 s., ill., indb. Rudkøbing, 1989. 200 kr. + porto.

Vidste De, at Grundtvigs forgænger som huslærer på Egeløkke var en charmer og lykkejæger, der fordrejede hovedet på fruens halvgamle søster for at få fat på hendes penge? Karakteristikkene af denne kaliber kan man finde i dette langelandske opslagsværk, der er stoppet med data om lærere og skoler. Langelands Lærerkreds opfordrede i 1977 to lokalhistorikere blandt medlemmerne til at skrive en bog om de langelandske lærere og skoler, og Tage Heunecke og Jens Møllerup gik straks i gang med at samle. Desværre oplyser deres bog ikke noget om retningslinierne for arbejdet, men de har været myrelittige. Bl.a. synes et meget stort antal nulevende lærere at have udfyldt et spørgeskema med oplysninger ikke alene om deres karriere på øen, men også om årene før og efter, om forældre, ægtefæller og børn, om specialer og interesser o.s.v. Manglende redaktionelle retningslinier har medført, at de enkelte artikler er blevet noget uens, men på den anden side har artiklerne fået så mange kuriøse detaljer med, at man med fordel kan sammenligne. Der er jo et mønster i disse lærerslægters mange aktiviteter.

Bogen er imidlertid andet og mere end en lærerstat. Opbygningen er topografisk – embedernes historie med en del bygningshistoriske oplysninger – og der informeres ikke alene om de offentlige skoler, men også om de flygtigere privatskoler og huslærerembeder. Heunecke og Møllerup giver desuden en kort introduktion til skolehistorien i landsøgnene og i købstaden Rudkøbing. Undertiden lader teksten en enkelt forfatterkommentar smutte med. F.eks. kommenteres lærerens reaktion under en bispevisitats i Bøstrup Skole således: »Den heri liggende protest mod den biskoppelige kontrol af en veltjent skolemester har biskoppen tilsyneladende ikke haft øje for«.

Der er langt imellem udgivelserne af gode opslagsværker, og dog er det jo nu efter databasernes fremkomst blevet en mere overkommelig opgave at lave »stater«. Derfor var det en mærkedag for Langelands lokalhistorikere, da denne bog udkom. Nu kan man på et øjeblik danne sig et indtryk af hver eneste lokalitets skolehistorie. Typografien er vel-

valgt – læseren kan hurtigt og ubesværet finde de relevante data, men vil nok ofte læse videre, måske animeret af de gode illustrationer. Jette Heunecke, der også står for skoleidyllen på omslaget, har lavet nogle strengtegninger, og der er en del interessante fotos reproduceret af fotohistorikeren Svend Erik Pryds. Humble. Udgivelsen markerer lærerkredsens 150 års jubilæum, og man har ikke sparet på udstyret. Bogen fremstår i et smukt og solidt bind med fyldig indholdsfortegnelse, forkortelsesliste, personregister med krydshenvisninger, fortegnelse over de trykte eller dupliserede kilder samt over de utrykte kilder. Den er lige til at stille på hylden for enhver med interesse for Langeland.

Søren Ehlers

W. L. Christiansen: *Mit brogede politiske liv*, Flensborg 1990, 123 s., ill., 128 kr.

Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvejen mellem nødvendighed og frivillighed, Flensborg 1990, 149 s., ill., 148 kr.

Begge bøger er udgivet af Studiefælleskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig og i kommission hos Padborg Boghandel.

W. L. Christiansen blev født i Flensborg i 1920, og hans erindringsbog går op til ophøret af hans kommunalpolitiske arbejde sammesteds i 1974. Han kom fra et, socialdemokratisk orienteret, dansk hjem, men gik i tysk skole. Faderen blev under nazismen afskediget fra de kommunale sporveje som »politisk upålidelig«, men fandt senere ansættelse ved marinen. W. L. Christiansen selv oplevede at blive ekskluderet af Hitler-Jugend – ikke af politiske eller nationale årsager – men fordi interessen for amatørteater, sport og piger lagde beslag på hans fritid. Bogens ligefremme skildring af, at nazismen og krigen, trods frygten for den politisk noget åbenmundede fars arbejde og den senere krigstjeneste for W. L. Christiansen selv, ikke nødvendigvis skubbede et ungt menneskes normale interesser i baggrunden eller tvang til et dagligt etisk valg, er bedre at få forstand på perioden af end mange firkantede TV-serier. Størst lokalhistorisk interesse har derimod nok skildringen af de første efterkrigsår, hvor W. L. Christiansen spillede en meget aktiv politisk rolle, bl.a. som bysekretar i Sydslesvigsk Forening fra 1948 og som byrådsmedlem for det lille »Sozialdemokratische Partei Flensburg«, der i modsætning til det store tyske socialdemokrati ønskede at stille medlemmerne frit i grænsespørgsmålet. Ved SPF's ophør i 1954 gik W. L. Christiansen til Sydslesvigsk Vælgerforening, men p.g.a. sygdom genopstillede han ikke i 1955. Senere vendte han tilbage til SSV-politik, men uden den tidligere centrale placering. Det er utvivlsomt en fordel for skildringen af organisationsarbejdet, at forfatteren har sammenholdt

sine erindringer med skriftligt kildemateriale, men formen bliver til gengæld stivere end i bogens første del p.g.a. pligtoplevelserne af alle relevante datoer og politiske kontaktpersoner.

Bogen med erindringsglimt af en række elever og nogle få lærere fra Duborg-Skolen giver et stærkt indtryk af skolens betydning som en oase, der gav styrke til at modstå samfundets pres for nazificering. En forudsætning for denne oase-funktions opretholdelse var ikke mindst, at børnene fra det danske mindretal var fritaget for medlemskab i Hitler-Jugend, sådan at den systematiske indoktrinering i nazismen, fuldt lovligt, kunne erstattes af spejderaktiviteter, der var tæt sammenvævet med skolen. Her var balancen mellem nødvendigheden – herbergsstatens krav – og frivilligheden i form af fastholden ved de danske organisationer trods alle chikanerier dog tippet til mindretallets fordel. Trods emnets væsentlighed virker bogen noget begrænset, fordi de korte erindringsglimt må forholde sig til en ret snæver vifte af emner med tilknytning til skolen, der uvægerligt bliver de samme for mange af bidragsyderne: såsom frygten for slagsmål med Hitler-Jugend på skolevejen eller oplevelsen af bombardementet d. 19/5 1943, der kostede 15 danske børnehavebørn, 2 voksne hjælpere og en af skolens lærere livet. Man savner erindrings-glimtenes sammenhæng med krigens hverdag uden for skolen. Interessantest er efter min mening de bidrag, der kommer ind på mødet med verden uden for oasen i form af den tvungne militæruddannelse i ungdomslejre borte fra hjemmet, som drengene indkaldtes til i 15-års alderen. Her var det ikke let på forhånd at være mærket som stående uden for folkefællesskabet.

Henrik Lundbak

Ole Ventegodt: *Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske part-rederiregnskaber 1783-1812*. Udgivet af Studiefælleskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1989. 258 s., ill., 148 kr.

Grundlaget for denne bog er et par regnskabsbøger, som Ole Ventegodt har fundet i Flensborgs bys arkiv. Bøgerne drejer sig om 3 skibe – en galcot, en galease og en fregat – der alle sejlede på Østersøen, Nordøen, Biscayen og Middelhavet. Skibene blev ejet af part-rederier, hvor næsten alle rederne var købmænd i Flensborg. Efter alt at dømme er skibene typiske repræsentanter for byens store fjernhandelsflåde i årene omkring 1800.

Regnskabsbøgerne spænder i tid fra 1783 til 1812. Det er overordentligt heldigt, fordi Ventegodt herved kan indfange

– slutningen af den amerikanske frihedskrig og dens konsekvenser for søfarten,

- den fredelige periode mellem 1783 og 93 med større konkurrence og lavere fragtrater,
- den florissante tid fra 1793 til 1807, hvor Danmark i kraft af sin neutralitet tjente store penge på andre landes krigsførelse
- og endelig årene efter 1807, hvor landet selv var blevet en del af den europæiske krigsscene.

Ventegodt giver mange eksempler på, hvordan krigen påvirkede de 3 flensborgske skibes sejlads og økonomi. Han fortæller bl.a. om opbringninger og om omfattende sejlads (på engelsk licens?) mellem Norge og England 1810-12.

Forfatteren beklager, at skibenes journaler og regnskabsbilag ikke er bevaret. Trods dette får læseren en del indblik i dagligdagen på søen (fx. proviantens sammensætning).

Regnskabsbøgerne kan dog sige væsentligt mere om rederiets organisation og regnskabsførelse, og Ventegodt har foretaget en grundig undersøgelse af disse emner. En af de mest interessante konklusioner er en påvisning af et særdeles effektivt bank- og mægler-system. Der var tilsyneladende ingen problemer med at overføre penge, i form af vekslers, mellem bankhuse i vidt forskellige dele af Europa – selv om mulighederne for effektive retlige skridt i tilfælde af uregelmæssigheder må have været meget små.

Et andet spændende resultat er, at søfolkens hyre var udsat for meget store udsving, afhængig af konjunkturudviklingen. Da »Die Harmonie« i 1808 havde været »strandet« i Bordeaux i ca. 8 måneder (p.g.a. krigen), indgik mandskabet endog akkord med kaptajnen om at nedsætte hyren til 0 – med andre ord fik de fra nu af kun kost og logi.

Endnu et emne, der optager forfatteren meget, er, at skibene forbavsende ofte blev sendt til reparation efter en sejlads. Dette gjaldt også, når fartøjerne var helt nye. Som forklaring på dette henleder han opmærksomheden på, at forholdet mellem løn- og materialeomkostninger var ganske anderledes end i vore dage. Det kunne åbenbart betale sig at spare på de dyre materialer, når skibet blev bygget, selv om man vidste, at det ville medføre masser af reparationer siden hen.

Bogen bærer tydelige vidnesbyrd om forfatterens indgående kendskab til praktisk søfart: Ole Ventegodt er tidligere orlogskaptajn og nu museumsinspektør ved Orlogsmuseet. I såvel brødtæst som illustrationstekster øser han velvilligt ud af sin viden om kølhaling, lastning, rigning, logning o.m.a. De fleste steder er forklaringerne meget pædagogiske, men ind imellem kan de blive lidt for tekniske.

Ventegodts fremstilling er kronologisk opbygget og medtager alle anløbshavne under ca. 15 rejser. Med denne disposition har bogen alle muligheder for at blive grumme kedsommelig allerede efter en halv times læsning. Men sådan går det ikke, tværtimod. Forfatterens fortælleglæde, lune og sans for

pudsige detaljer gør bogen til en sand fornøjelse at læse.

Desuden vil den være et nyttigt hjælpemiddel for andre, der har lyst til at forske i skibe og søfartsregnskaber omkring 1800. Til dette formål vil navnlig det omfattende regnskabsbilag være til stor gavn. Alene tydingen af de mange specielle forkortelser har været noget af en bedrift.

Jørgen Mikkelsen

Per Grau Møller: »Fra landsby... til soveby. Landbebyggelsen og dens økonomiske og kulturlandskabelige forudsætninger på Fyn 1770-1965«. Odense University studies in history and Social Sciences vol. 117. Odense Universitetsforlag 1990. 486 s., 298 kr.

Fyn er efterhånden (måske med undtagelse af Falster) den af vore landsdele, der er bedst undersøgt med hensyn til landbrugets og bebyggelsens historie, takket være en række store arbejder af Finn Stendal Pedersen, Torben Grøngaard Jeppesen og især Erland Porsmose¹. Per Grau Møller tager fat, hvor Porsmose holdt op omkring 1770, og forfølger udviklingen i den fynske bebyggelse frem til 1965. Egentlig ville han have undersøgt emnet helt frem til 1980, men på grund af kommunalreformens grundlæggende ændringer af de administrative grænser, som gør retrospektive sammenligninger vanskelige, har han måttet nøjes med en ekskurs om udviklingen i den fysiske struktur ca. 1965-1980.

Bogen er blevet til som en Ph.D.-afhandling, og den bærer præg af at skulle forsvares overfor et kritisk bedømmelsesudvalg. Den er strengt systematisk opbygget, uden svinkeærinder af nogen art, særdeles veldokumenteret og med mange klare diagrammer og tematiske kort og skrevet i et præcist og tydeligt sprog uden unødvendig anvendelse af fremmedord.

Forfatteren har tidligere skrevet et godt speciale om udskiftningen på Als² og har i en årrække ledet Kartografisk Dokumentationscenter ved Odense Universitet og har i den forbindelse været medarbejder ved det store projekt, hvor man i samarbejde med Fyns amt foretog en kulturhistorisk kortlægning af hvert enkelt sogn, så han har alle forudsætninger for at kunne løse opgaven.

1. Finn Stendal Pedersen: Fynsk landbrugs vilkår 1682. 1985.
Torben Grøngaard Jeppesen: Middelalderlandsbyens opståen. 1981.
Erland Porsmose: Den regulerede landsby. 1981, og De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid. 1987.
2. Per Grau Møller: Udskiftningen og dens økonomiske og sociale følger i Sønderjylland. 1984.

Efter anmelderens personlige mening, så er afsnit 4 om kildematerialet faktisk bogens bedste. Læseren finder her for første gang en samlet fremstilling af, hvilket kildemateriale der er til rådighed for udforskningen af bebyggelsens historie med en fyldig beskrivelse af de enkelte kildegrupperes tilblivelse og fejlmulighederne ved benyttelsen af dem, og her skal forfatteren særlig roses for en udførlig forklaring på forskellen mellem hartkornsbegrebet efter 1688- og 1844-matriklerne.

I alle bebyggelseshistoriske fremstillinger er begreberne gårde kontra huse et meget ømt punkt. Kilderne er ofte upræcise og svingende i deres angivelser, hvilket selvfølgelig smitter af på historikernes behandling. Per Grau Møller er helt klar over fejlmulighederne, som han behandler i forbindelse med gennemgangen af de enkelte kildetyper, men det havde været godt med en samlet oversigt over problemet.

Forfatterens tese er (s. 25), »at bebyggelseshistorie er et klart spejlbillede af den økonomiske og sociale udvikling i samfundet«, og at man derfor kan få fornyet indsigt i denne udvikling ved at studere ændringerne i bebyggelsens placering, udbredelse og bebyggelsenhedernes funktion.

Det viser sig nu igennem bogen, at spejlbilledet langtfra altid er så klart. For eksempel er det velkendt, at i perioden 1950-65 var der en stor befolkningstilbagegang i mange landdistrikter, samtidig med at antallet af landbrugsejendomme steg, hvilket også var tilfældet mellem 1835 og 1873, hvor en stor vækst i bebyggelsen ikke hang sammen med en tilsvarende vækst i befolkningen.

Forfatterens metode er så udpræget statistisk, hvilket han i bogens kapitel 5 om bebyggelses- og befolkningsudviklingen på Fyn sammenholdt med det øvrige Danmark 1770-1965 illustrerer ved en række instruktive grafer. I hovedkapitlet nr. 6 om bebyggelsesudviklingen på Fyn foretager han en række geografiske analyser af bebyggelsen på sogneniveau på forskellige tidspunkter, hvorved han ved hjælp af en mængde fine kort bliver i stand til at forklare bebyggelsens udvikling i forhold til det naturgivne miljø, ejendomsforholdene, landboreformernes udskiftnings- og udflytningspolitik, trafiklinierne især jernbanerne efter 1844 og for dette århundrede især husmandsudstykningerne efter 1919 og de forskellige byerhverv, der gradvis ekspanderer i landdistrikterne.

Det har været et enormt stort arbejde at lave denne undersøgelse, hvis forfatter klart har fortjent at blive belønnet med Ph.D.-graden.

De sognevisse analyser giver en lang række muligheder for tolkninger af udviklingen, men det bliver desværre i mange tilfælde et udtryk for generalisationer af forholdene i de enkelte ejerlav, der jo er grundstrukturen i bebyggelseshistorien. Det kan blive næsten absurd, som når Per Grau Møller på s. 198 bringer et kort over udskiftningsformerne igen på sogneniveau, baseret på en vurdering af hvilken udskiftningsform, »der involverer

flest gårde i sognet«, selvom udskiftningen selvfølgelig foregik ejerlavsvis.

Relationen til det fysiske miljø spiller helt berettiget en stor rolle for forfatterens argumentation. Desværre så følger grænsen mellem de naturgeografiske regioner: »Kystslette og skovbygden« (som han har overtaget fra Porsmose) jo ikke sognegrænserne, men tværtimod er det ofte sådan, at det enkelte sogn især på Midt- og Vestfyn har en kerne af gammelt opdyrket og bebygget sletteland med »fingre« ind i den sent koloniserede slettebygd. Det er synd, at Per Grau Møller ikke er gået ind og har analyseret bebyggelsesudviklingen ud fra denne problemstilling. Naturligvis havde det været for arbejdskrævende (og for mange kildegrupperes vedkommende også umuligt) at gennemføre analysen for samtlige ejerlav på Fyn, men bare nogle velvalgte eksempler havde været forfriskende, ligesom nogle simple prikkort til supplement af de sognevisse gennemsnit kunne have nuanceret fremstillingen.

Bemærkningerne her skal ikke opfattes som en kritik, men de må gerne opfanges som en opfordring til Per Grau Møller om at lave sådanne lokale analyser, han har både energien og kilderne og har tydeligt vist, at han kan teknikken.

Meget værre er det med en anden beklagelig mangel ved bogen, for den kan der nemlig ikke gøres noget ved. Det er utroligt, at man i 1990 kan trykke en bog af en sådan videnskabelig kvalitet uden at forsyne den med et register. Specielt da forfatteren i forordet afslører, at han har haft teksten på disketter, må det da med den moderne teknik have været en enkel procedure at lave i det mindste et stedregister og ingen kunst heller at fremstille et simpelt sagregister. Denne mangel gør, at bogen desværre ikke er så anvendelig som håndbog, som den havde fortjent at blive. *Karl-Erik Frandsen*

Anne Løkke: *Vildfarende børn – om forsømte og kriminelle børn mellem filantropi og stat 1880-1920*. Forlaget SocPol. 144 s., ill., kr. 159.

I form af en bearbejdet udgave af sit speciale fra Københavns Universitet i 1989 har Anne Løkke skrevet en virkelig god og spændende bog om offentlig og privat børneforsorg omkring århundredskiftet. En bog, som ikke kun har historisk interesse, men som også har bud til socialarbejdere og pædagoger, der givet vil få noget at tænke over.

Ikke alene beskæftiger bogen sig med et metodisk vanskeligt emne, nemlig forsorg, men forfatteren er til og med sluppet dygtigt og velfalbalanceret fra det. Emnet er vanskeligt, fordi kildematerialet som regel er sparsomt og altid belyser magthavernes og givernes opfattelse og holdninger, hvorimod modtagernes synspunkter så godt som aldrig kommer til udtryk. Det kræver derfor

ikke kun en god portion indlevelsesevne og psykologisk sans, men også en solid viden om den pågældende periode for at kunne give en nuanceret og fair fremstilling af givere og modtagere af offentlig og privat forsorg. Forfatteren viser, at det kan lade sig gøre og undgår dermed den meget nærliggende faldgrube – nemlig at vurdere fortiden på nutidens præmisser.

Bogen handler om de holdningsændringer og dermed de fornyelser, der blev indført i behandlingen af forsømte og kriminelle børn omkring århundredeskiftet, og som resulterede i børneloven af 1905 og oprettelse af værgeråd. Bogen beskriver desuden samarbejdet og konflikterne mellem de offentlige myndigheder og den private hjælpeorganisation Kristelig Forening for Børne- og ungdomsforsorg.

Forfatteren påviser, at børneloven – først og fremmest på grund af manglende økonomiske ressourcer – ikke kom til at leve op til sine oprindelige intentioner om at give de fjernede børn en tryk og kærlig opdragelse på landet fjernt fra storbyens rå og snavsede liv. Men det natursværmerske borgerskab, der tegnede såvel den offentlige som den private forsorg, så ikke, at livet på landet kunne være lige så råt og beskidt, som i byerne. Virkeligheden blev som oftest prygl, hårdt arbejde og streng disciplin for disse børn, der kunne tvangs-fjernes for forseelser som småtyverier, grove gadedrengestreger eller skulken fra skolen. Det, der oprindeligt var tænkt som en hjælp til og beskyttelse af samfundets forsømte og mishandlede børn, blev i stedet en straffeforanstaltning.

Ud over en noget uoverskuelig indholdsfortegnelse kunne man nok anke over undersøgelsens mangel på repræsentativitet, idet den alene beskæftiger sig med forholdene i København; et problem forfatteren dog selv er opmærksom på. Men strengt taget burde bogens titel have medtaget denne begrænsning.

I afsnittet om de anbragte børns familiemæssige

baggrund (s. 62) angiver Anne Løkke, ikke overraskende, at den overvejende del – 80% – af fædrene var ufaglærte arbejdere, medens kun 20% var faglærte. For fuldstændighedens skyld havde det været interessant at få at vide, hvilke erhverv disse to grupper rent faktisk dækker over. Betegnelsen faglært/ufaglært fortæller i sig selv kun lidt om folks sociale virkelighed, hvorimod en nærmere stillingsangivelse måske kunne have peget på særlige fag eller erhverv som særligt socialt udsatte.

En væsentlig styrke ved bogen er Anne Løkkets etnologiske tilgangsvinkel til stoffet, hvormed hun tegner et fint og præcist billede af datidens – og såmænd også nutidens – borgerlige normer og holdninger til børneopdragelse og det »rigtige« liv. Af mangel på egnet kildemateriale står analysen af arbejderklassens værdinormer selsagt ikke så stærkt i bogen. Man kunne godt have ønsket for forfatteren, at Nationalmuseets arbejder- og håndværkererindringer fra århundredeskiftet havde været mere tilgængelige, idet de indeholder flere velegnede beskrivelser af børns og forældres oplevelse af mødet med datidens børneforsorg. Anmelderen, der har gennemgået erindringerne, kan i alle måder bekræfte bogens synspunkter; opholdet under børneforsorgen – det være sig på private institutioner eller i familiepleje – har efterladt sig mange bitre minder hos såvel de berørte børn som hos deres forældre.

En sidste ting, der især gør bogen læseværdig og spændende, er, at forfatteren løbende delagtiggør læseren i sine metodiske overvejelser og kildemæssige problemer. Derved bliver bogen også interessant og lærerig som metodisk studium af forsorgshistorie. Når dertil lægges en klar og velformuleret skrivestil, der afslører, at Anne Løkke ved, hvad hun taler om, er det oplagt, at et så velskrevet speciale ikke alene fortjener at blive udgivet, men også at blive læst af mange, både fagfæller og folk, der arbejder under børneforsorgen.

Nynne Helge